

1. Obiekt

W I A T R A K W I E Ż O W Y - K O Ź L A K

2. Czas powstania

koniec XIX w.

3. Miejscowość

RUSIBOREK

11. Widok ogólny wiatraka, neg. 400/17/5 i 400/63/4; orientacja; sytuacja

4. Adres

Rusiborek 8
przy drodze gminnej
Rusibórz - Połazejewo

nr hipoteczny

5. Przynależność administracyjna

województwo poznańskie

gmina Dominowo

pow. ŚREDZKI

6. Poprzednie nazwy miejscowości

7. Przynależność administracyjna
przed 1 VI 1975

województwo poznańskie

powiat Środa Wielkopolska

8. Właściciel i jego adres

Tadeusz Wysocki

Rusiborek 8

63 - 014 Murzynowo Kościelne

9. Użytkownik i jego adres

Tadeusz Wysocki

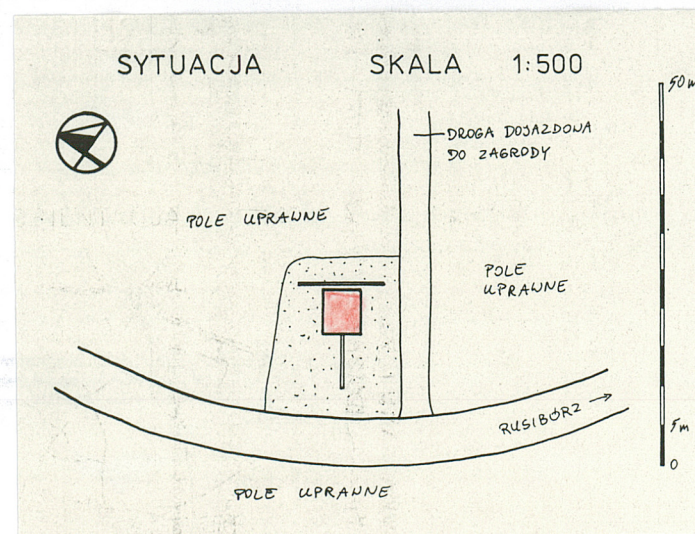
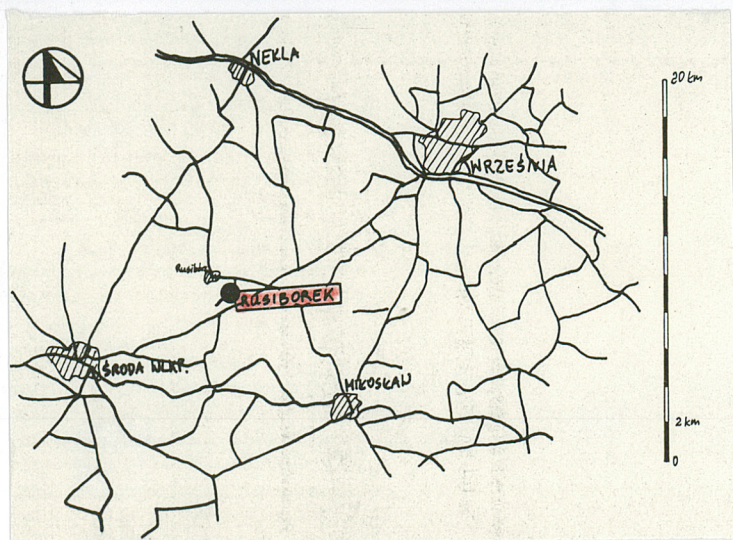
Rusiborek 8

63 - 014 Murzynowo Kościelne

10. Rejestr zabytków

Nr

data

12. Autorzy, historia obiektu, określenia stylu

Dokładny czas, od którego zaczęto wznosić wiatraki w Wielkopolsce nie jest znany. Pierwszą informacją o istnieniu wiatraka w Wielkopolsce jest zapis z 1303 roku, dotyczący wiatraka w Kobylinie (obecnie woj. leszczyński). Najpopularniejszym a zarazem najstarszym typem wiatraka wietrznego był *koźlak* - drewniana budowla, obracana wokół osi, co umożliwiała nastawienie skrzydeł pod wiatr. Początkowo były to niewielkie obiekty o masywnej budowie, z jednym złożeniem przemiałowym. Z biegiem czasu i na skutek większych doświadczeń ówczesnych budowniczych zaczęto stosować nieco inne konstrukcje koźlaków (mniejsze przekroje elementów, brak krzyżujących się zastrzałów w konstrukcji ścian, udoskonalane wyposażenie). Znaczące zmiany w budowie (nie dotyczy to konstrukcji nośnej) rozpoczęły się dopiero od połowy XIX wieku. Od tego czasu zaczęto masowo wprowadzać żelazne głowice skrzydłowe, kamienie młyńskie pochodzenia fabrycznego (najczęściej dwa złożenia z których jedno było z kamieni *francuskich*), walce, przenośniki pionowe i poziome, lepsze urządzenia do oczyszczania przemiału oraz żaluzje mechaniczne, regulowane z wnętrza wiatraka a zastępujące płachty z dranic sosnowych. Niekiedy, zwłaszcza gdy przenoszono stare, mniejsze wiatraki starano się usprawnić je poprzez podnoszenie na fundamentach i podmurowanie, czasami nawet do 1 m. Budynki młyńskie o innej konstrukcji zaczęły pojawiać się w Wielkopolsce dopiero w ostatnim dziesięcioleciu XVII wieku tzw. *holendry* - murowany, nieruchomy budynek, którego dach obraca się wraz ze skrzydłami; oraz w połowie XIX w. tzw. *paltraki* - wiatraki, których budynek obraca się na kolistej szynie wbudowanej w ich fundament.

Dokładny rok wybudowania wiatraka w Rusiborku nie jest znany. Najprawdopodobniej był to koniec XIX wieku. Nie wiadomo również do kogo należał i gdzie stał przed prawdopodobnym przeniesieniem w obecne miejsce. Pracujący do 1939 roku wiatrak od momentu złożenia należał do jednej rodziny - trzech pokoleń rodziny Wysockich. Kupił go p. Jan Wysocki, po nim odziedziczył go jego syn Marian, a w chwili obecnej jest własnością p. Tadeusza Wysockiego.

Ciąg dalszy - załącznik nr 1

13. Opis (sytuacja, materiał i konstrukcja, rzut, bryła, elewacje, wnętrze, wyposażenie, instalacje)

Wiatrak w Rusiborku usytuowany jest na lekkim wzniesieniu, przy skrzyżowaniu drogi gminnej łączącej Rusibórz z Połazejewem oraz drogi dojazdowej do działki zagrodowej p. Wysockich. Miejsce zajmowane przez obiekt (ok. 350 m²), otoczone jest ze wszystkich stron gruntami ornymi.

Materiał: Budynek wiatraka posadowiono na fundamencie złożonym zarówno z kamieni polnych jak i cegieł. Układ fundamentu jest na planie równoramiennego krzyża, o długości boku 254 cm (ułożony na całej długości belek przyciesia).

Ze względu na niedostępność górnych poziomów wiatraka (obiekt bardzo zniszczony, brak komunikacji zewnętrznej i wewnętrznej, zwalony wał skrzydłowy), dokonano pomiarów jedynie części przyziemia.

Elementy wchodzące w skład kondygnacji przyziemia:

- 1) Belki przyciesia - sosnowe belki o przekroju poprzecznym 55 x 46 cm i dł. 245 cm, ułożone w kształcie równomiernego krzyża, wewnętrzne końce wczopowane w słup, zewnętrzne ścięte do przekroju 20 x 46 cm.
- 2) Podpory - sosnowe belki o przekroju prostokątnym ze ściętymi krawędziami (45 x 48 cm) ustawione są skośnie w stosunku do podstawy; dolne końce zastrzałów ustawione są na belkach przyciesi i powiązane z nimi przy pomocy złącza pod kątem na wręb czolowy podwójny, górne natomiast są wpuszczone w słup wiatraka; na podpory nabite są żerdki umożliwiające dostęp do powierzchni poślizgowej siodła i belek izbicowych - smarowanie.
- 3) Oś wiatraka - w dolnej części wiatraka słup o przekroju kwadratowym 60 x 60 cm. Od dołu słupa znajdują się cztery prostokątne otwory, w które wchodzi końce przyciesi. W odległości ok. 1,9 m od podstawy słupa, podparty jest on ukośnie ustawionymi zastrzałami. Górna część słupa zakończona jest czopem wchodzącym w gniazdo mącznicy. Sądząc po występujących 2 metalowych, obejmach wzmacniających, czop został wykonany z metalu lub drewna dębowego - jest to rozwiązanie bardzo często spotykane w koźlakach, ponieważ ochraniało w ten sposób czop przed szybkim zniszczeniem lub wyrwaniem podczas obracania wiatraka.
- 4) Siodło - składa się z czterech płaskich, poziomo ułożonych belek, powiązanych ze sobą w ten sposób, że w dwóch z nich, leżących równolegle do siebie wycięte są otwory, w które wchodzi pod kątem prostym odpowiednio zaciósane końce drugiej pary belek. Siodło stanowi płaszczyznę, na której spoczywają i obracają się (wokół słupa) belki izbicowe. Zespół siodła i belek izbicowych obok mącznicy i słupa, spełnia rolę drugiego oparcia całej konstrukcji wiatraka.
- 5) Belki izbicowe - są to dwie grube (40 x 44 cm) i długie (610 cm) belki cięte z pojedynczych pni. W miejscu styku z siodłem zostały wzmocnione poprzez nabicie grubych (7 cm) dębowych desek. Belki izbicowe podtrzymują od dołu budynek wiatraka. Bezpośrednio na nich leżą dwa rygle główne parteru oraz cztery mniejsze belki (18 x 22 cm), stanowiące strop pierwszej kondygnacji wiatraka. Belecзки te powiązane są z belkami izbicowymi i poziomymi ryglami, stanowiącymi ramy szkieletu ścian budynku wiatraka. Podłogę i poziomy stanowią deski gr. ok. 3 cm łączone są na wpust i wypust.
- 6) Słupy narożne - wraz z wiązającymi je ryglami poziomymi I i II kondygnacji tworzą podstawę konstrukcji ścian obudowy. Przekrój ich wynosi 28 x 28 cm. Oprócz tych głównych elementów obudowy występują jeszcze poziome rygle międzykondygnacyjne, słupy działowe oraz zastrzały. Ściany posiadają z zewnętrznej strony pionowe odeskowanie łączone na styk, uszczelniane listwami nabijanymi na połączenia desek - (przekrój desek ok. 2 x 25 cm).

Na górnym końcu słupa osadzona jest, za pośrednictwem czopu, gruba pozioma belka - mącznica, wzmacniająca konstrukcję drugiej kondygnacji wiatraka. W stosunku do belek izbicowych jest ona ułożona poprzecznie i przesunięta w kierunku skrzydeł. W miejscu osadzenia czopu mącznicę wzmocniono przez umocowanie od dołu grubej płyty drewnianej. Podobnie jak na belkach izbicowych bezpośrednio na mącznicy (i ryglach głównych poziomu II) leżą belki stropowe, i podłoga górnej kondygnacji.

Ciąg dalszy - załącznik nr 2.

14. Kubatura Kubatura wiatraka ok. 370 m ³	15. Powierzchnia użytkowa Powierzchnia zabudowy wiatraka ok. 33 m ²	16. Przeznaczenie pierwotne wietrzny młyn zbożowy	17. Użytkowanie obecne obiekt nieużytkowany
18. Prace budowlane i konserwatorskie Wiatrak w Rusiborku powstał pod koniec XIX wieku i pracował aż do 1939 roku. W wyniku znacznych uszkodzeń powstałych w trakcie wojny oraz prowadzonej polityki przez ówczesne rządy młyn nigdy więcej nie pracował. W trakcie eksploatacji wiatraka prowadzone były bieżące naprawy oraz konserwacje. Wiarygodnych informacji na temat modernizacji lub większych remontów nie można już dziś ustalić. Od momentu przerywania pracy obiekt zaczął szybko niszczyć. Właściciel nieruchomości, nie przeprowadzał żadnych prac remontowych lub choćby zabezpieczających budynek. W efekcie doprowadziło to do stanu dzisiejszego – stanu ruiny.		19. Stan zachowania (fundamenty, ściany zewnętrzne, ściany wewnętrzne, sklepienia, stropy, konstrukcje dachowe, pokrycie dachu, wyposażenie i instalacje) Stan techniczny obiektu jest bardzo zły. Długotrwały brak pokrycia dachowego, a co za tym idzie działanie na wewnętrzne elementy wyposażenia i konstrukcji opadów atmosferycznych doprowadziło do tego, że wiatrak znajduje się na krawędzi katastrofy technicznej. Całkowicie zniszczone jest pokrycie dachu oraz w znacznej mierze więźba dachowa. Ściany (deskowanie) wiatraka wykazują liczne ubytki. Całkowicie zniszczone schody zewnętrzne i wewnętrzne. Mechanizm napędowy zniszczony – resztki dwóch skrzydeł zamocowane w żelaznej głowicy wału skrzydłowego; wał główny przemieszczony tylnym końcem na poziom stropu drugiej kondygnacji (skutek wyrwania czopu z końca wału skrzydłowego). Mechanizm przemiałowy i czyszczący mlewo prawdopodobnie całkowicie zniszczony (inf. od właściciela – brak dostępu do wnętrza wiatraka). Ustrój nośny – koziół, słup, słupy narożne obudowy, rygle poziome, strop I kondygnacji w stanie zadowalającym – wymagają prac remontowych. Elementy konstrukcji w poziomie przyziemia posiadają ślady nadpalenia. Pozostały ledwie resztki mechanizmu do obracania wiatraka – dyszel oraz wał kołowrota.	
		20. Najpilniejsze postulaty konserwatorskie Budowla prezentuje wartości architektoniczne oraz wybitne wartości krajobrazowe. Kwalifikuje się do ochrony prawnej (wpis do rejestru zabytków). - w drodze nakazu wezwać właściciela do wykonania prac zabezpieczających obiekt, - relikty mechanizmów energetycznych oraz maszyn i urządzeń, - wykonać remont kapitalny wiatraka, - wszelkie prace remontowe, rewitalizacyjne, adaptacyjne do nowych funkcji prowadzić pod nadzorem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Uwaga! Demontaż obiektu wykluczony.	

21. Akta archiwalne (rodzaj akt, numer i miejsce przechowywania)

24. Uwagi różne

22. Bibliografia

- J. Burszta "Kultura ludowa Wielkopolski", t. 1 i 2, Poznań 1960.
- "Encyklopedia rolnicza", tom VII, Poznań 1856 r.
- H. Wesolowska "Młynarstwo wiejskie Opolszczyzny od XVIII do XX wieku",
Opole 1969.
- H. Wesolowska "Etnograficzne badania nad młynarstwem wiejskim
Opolszczyzny - wiatraki", Opole 1961.

23. Źródła ikonograficzne i fotograficzne (rodzaj, miejsce przechowywania, sygnatury)

25. Opracował: Program komputerowy karty - Word for Windows - BSIDZT S. Januszewski
tekst mgr inż arch. Renata Gubańska, mgr inż. Janusz Gubański; 08.12.1994 r.
plany, rysunki mgr inż arch. Renata Gubańska, mgr inż. Janusz Gubański; 08.12.1994 r.
zdjęcia fotogr. mgr inż arch. Renata Gubańska, mgr inż. Janusz Gubański; 30.11.1994 r.
miejsce przechowywania negatywów archiwum BSIDZT St. Januszewski

KARTA PO WYPEŁNIENIU PODLEGA OCHRONIE NA PODSTAWIE PRZEPISÓW PRAWA AUTORSKIEGO !

26. Adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach (daty, imiona i nazwiska wypełniających)

27. Załączniki

- Nr 1 - dokończenie opisu rubr. 12 oraz dokumentacja fotograficzna
- Nr 2 - dokończenie opisu rubr. 13 oraz dokumentacja fotograficzna
- Nr 3 - dokumentacja fotograficzna
- Nr 4 - dokumentacja rysunkowa

1. Miejscowość RUSIBOREK	2. Obiekt WIATRAK WIEŻOWY - KOŻŁAK	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) dokończenie opisu rubr. 12 oraz dokumentacja fotograficzna
------------------------------------	--	--

cd. rubr. 12

Opis zasady działania wiatraka w Rusiborku. Podstawą działania wszystkich wiatraków - koźlaków, było ustawienie ich ścianą ze skrzydłami pod wiatr. Budynek obracany był w kierunku wiatru za pomocą dyszla wystającego na zewnątrz a umocowanego między belkami izbicowymi. Długi dyszel (ok. 10 m), był jednocześnie przeciwwagą krzyża śmigłowego umieszczonego na ścianie nawietrznej. Do wolnego końca dyszla przymocowana była lina, którą nawijano na pionowy wał umieszczony w nieruchomej podstawie kołowrota. Przy obrocie wiatraka kołowrót. przestawiano kilkakrotnie zaczepiając jego podstawę o drewniane paliki wbite w ziemię wokół wiatraka. Przez nawijanie na kołowrót liny można było obrócić wiatrak o 360°, w zależności z której strony wiał wiatr. Wprawiane w ruch przy pomocy siły wiatru skrzydła wiatraka powodowały obrót wału skrzydłowego oraz osadzonego na nim koła trybowego - palecznego. Skrzydła zbudowane były z trzonu - ("bruścik" - belka osadzana w wale skrzydłowym; "szczypce, szpice" - belki będące przedłużeniem bruśników i mocowane do nich) oraz z poziomych żerdzi - "mieczy" i pionowych listew tworzących obramowanie skrzydła. Przestrzeń między mieczami i ramą (po obu stronach osi) była wypełniana (zapierzana) *plachtami, płachetami* - zbijane w większe zespoły cienkie deseczki. Płachty te na czas postoju lub w czasie silnych wiatrów były wyjmowane ze skrzydeł. Skrzydła zamocowane były w żeliwnej głowicy.

Na wale, w części czworobocznej, w pobliżu głowicy przedniej osadzone było jedno koło paleczne. Koło to zazębiało się z kołem cewkowym, przenosząc ruch obrotowy wału skrzydłowego na pionową oś, przy równoczesnym zwiększaniu ilości obrotów złożenia przemiałowego w stosunku do obrotów koła palecznego. Koło cewkowe o kształcie niewielkiego cylindra, składającego się z pionowo ustawionych wałeczków wykonane było z drewna akacjowego. Osadzone było na ruchomej, pionowej osi wykonanej z żelaza, której dolny koniec stanowił uchwyt obejmujący paprzycę tkwiącą w spodzie górnego kamienia młyńskiego. Paprzycą nazywano rozwidloną żelazną sztabę, wpuszczaną od spodu w ruchomy kamień młyński. Bardzo często w dolnej kondygnacji wiatraka, na wrzecionie metalowym będącym osią złożenia kamieni młyńskich osadzone były koła trybowe lub tarczowe napędzające dodatkowe mechanizmy narzędziowe, najprawdopodobniej było tak i w tym przypadku. Do zatrzymania obrotów skrzydeł wiatraka, czyli całego mechanizmu, służyło specjalne urządzenie hamujące. Hamulec ten przypominał grubą taśmę złożoną z kilku drewnianych segmentów, połączonych ze sobą kółkami. Jeden koniec taśmy przymocowany był do nieruchomej belki, drugi natomiast do belki spełniającej rolę dźwigni. Podnoszenie tej dźwigni powodowało zacieśnianie lub rozluźnianie hamulca. Wiatrak w Rusiborku posiadał jedno złożenie przemiałowe. Roztarte ziarno odprowadzane było drewnianymi rynnami do odsiewacza cylindrycznego znajdującego się w dolnej kondygnacji wiatraka. Przesianą mąkę w zależności od wymaganego gatunku przesypywano do worków lub przenoszono na górną kondygnację młyna w celu powtórnego przemiału.

Wkładkę założył: Renata i Janusz Gubańscy 8 grudnia 1994 r.

Miejsce przechowywania negatywów: BSiDZT S. Januszewski

1. Widok ogólny, neg. 400/17/3

2. Elewacja boczna, neg. 400/17/4

3. Szczyt elewacji nawietrznej, neg. 400/17/2

4. Głowica, neg. 400/17/1

1. Miejscowość RUSIBOREK	2. Obiekt WIATRAK WIEŻOWY - KOŻŁAK	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) dokończenie opisu rubryki 13 oraz dokumentacja fotograficzna
------------------------------------	--	--

cd. punktu 13.

W ścianach wiatraka występują niewielkie prostokątne otwory okienne. Główne wejście, jak zwykle w koźłakach znajdowało się we frontowej ścianie szczytowej - przeciwległej do skrzydeł. Do wnętrza prowadziły zewnętrzne, drewniane schody. Nad otworem drzwi głównych, na poziomie górnej kondygnacji umieszczone są drugie drzwi. Komunikacja pionowa zewnętrzna wiatraka w chwili obecnej nie istnieje.

Całość budynku nakrywał drewniany, dwuspadowy dach o konstrukcji krokwiowo-jętkowej, z naczółkiem od strony skrzydeł, nieco wysunięty poza lico ściany nawietrznej i zawietrznej. Dach pokryty był gontem.

Bryła i plan: Obiekt dwukondygnacyjny oparty na rzucie prostokąta o wymiarach 620 x 520 cm, o niezmiennych wymiarach na całej wysokości; wysokość całkowita wiatraka ok. 12,80 m. Kondygnacje jednoprzestrzenne. Dach dwuspadowy z naczółkiem, wysunięty poza lico ścian szczytowych.

Elewacje: Elewacje wiatraka z desek przybijanych pionowo do konstrukcji szkieletu, w szczycie dachu od strony zawietrznej - również pionowo; występuje skromny detal architektoniczny w postaci ozdobnie wykończonego szczytu dachu oraz zastrzałów podtrzymujących poziomą belkę, na której opiera się ostatnia para krokwi - od strony zawietrznej. W elewacji frontowej dwa prostokątne otwory drzwiowe. Nieliczne prostokątne otwory okienne.

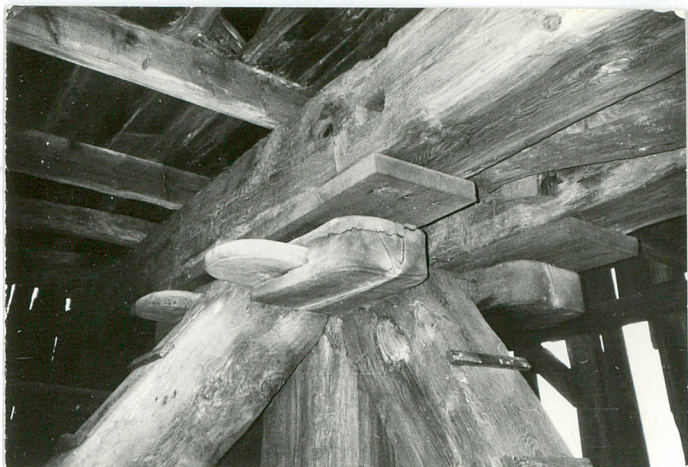
Instalacje- nie występują.

Wyposażenie: Ze względu na niedostępność wyższych kondygnacji wiatraka trudno określić jakie urządzenia przetrwały do dnia dzisiejszego. Stwierdzono, że z pewnością zachował się jedynie wał skrzydłowy z metalową głowicą i kołem pałecznym.

Wał skrzydłowy umieszczony jest w górnej kondygnacji wiatraka. W przekroju poprzecznym jest on częściowo czworoboczny (od podparcia przy głowicy do końca koła pałecznego), reszta o przekroju ośmiokątnym przechodzącym w okrągły. Część przeciwległa do skrzydeł jest nieco cieńsza. Przednia, żeliwna głowica wału składa się z dwóch części: *szyjki* i *główki*. Część szyjki jest osadzona w wale skrzydłowym za pomocą czterech płyt metalowych wchodzących w wał. Miejsce to wzmocnione jest (z całą pewnością) żelaznymi obręczami - *klubami*, zapobiegającymi wyrwaniu głowicy. W wysuniętej na zewnątrz głowce mocowane były osie skrzydeł - obecnie są resztki dwóch. Tylnia głowice - czop na którym opierał się przeciwległy koniec wału został pod jego ciężarem wylamany, przez co runął na poziom II kondygnacji.

Wkładkę założył: Renata i Janusz Gubańscy 8 grudnia 1994 r.

Miejsce przechowywania negatywów: BSIDZT S. Januszewski

1. Widok ogólny, neg. 400/63/2

2. Elewacja boczna, neg. 400/63/3

3. Oparcie belek izbicowych na siodle, neg. 400/63/5

4. Zamocowanie dyszla między belkami izbicowymi, neg. 400/61/1

1. Miejscowość

RUSIBOREK

2. Obiekt

**WIATRAK WIEŻOWY
- KOŻŁAK**

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

dokumentacja fotograficzna

1. Siodło, neg. 400/16/5

2. Przykład złącza ciesielskiego, neg. 400/16/1

3. Relikt kołowrotu - dziada, neg. 400/16/4

Wkładkę założył: Renata i Janusz Gubańscy 8 grudnia 1994 r.

Miejsce przechowywania negatywów: BSIDZT S. Januszewski

4. Drzwi wejściowe, neg. 400/16/2

5. Szczegół drzwi, neg. 400/15/5

1. Miejscowość

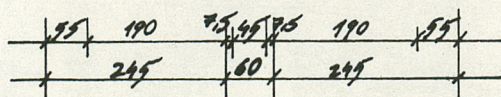
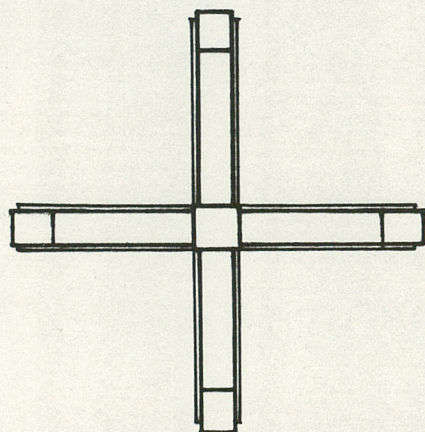
RUSIBOREK

2. Obiekt

WIATRAK WIEŻOWY
- KOZŁAK

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

dokumentacja rysunkowa

RZUT KOZŁA

1. FUNDAMENT KAMIENNO-CEGLANY
2. PRZYCIESIE 55 × 46
3. PODPORA 45 × 48
4. SIODŁO
5. BELKI IZBICOWE 40 × 44
6. BELKI STROPOWE 18 × 22
7. SŁUP 60 × 60
8. MACZNICA

Wkładkę założył: Renata i Janusz Gubańscy 8 grudnia 1994 r.

Miejsce przechowywania negatywów: BSiDZT S. Januszewski

PRZEKRÓJ POPRZECZNY

